

Mwepu n'Olu Oka n'Usoro Utoasusu Nnwogharị

Chiamaka Helen Akabogu

Ngalaba Amumamu Igbo, Afrika na Nzikorita Ozi

Mahadum Nnamdi Azikiwe, Oka

Email: chiamakaakabogu@gmail.com

&

Christian E. C. Ogwudile (PhD)

Ngalaba Amumamu Igbo, Afrika na Nzikorita Ozi

Mahadum Nnamdi Azikiwe, Oka

Email: cec.ogwudile@unizik.edu.ng

Umị edemede

Mwepu bu udi nnwogharị nke na-eme ka mkpuruokwu ma o bu nkebiokwu dibu na ndoko omimi ahiriokwu ghara iputa na ndoko elu nke otu ahiriokwu ahụ. Nchocha a lebara anya n'udi mwepu di iche iche na-aputa n'olu Oka. Ihe kpalitere mmuo nwa nchocha ileba anya n'isiokwu a bu na e nwebeghi otutu nchocha e merela n'isiokwu a mbu. Ebumnobi nchocha a bu iji usoro utoasusu nnwogharị wee ileba anya ma tuputa udi mgbanwe di iche iche metutara utoasusu na-adaputa n'olu Oka. Ozọ bu ichoputa ka olu Oka si ahazi mkpuruokwu na ndoko okwu, o kachasi mgbe o na-eziputa mwepu mkpuruasusu, mkpuruokwu ma o bu nkebiokwu. Nchocha a bu nchocha kesovee, a gbasokwara usoro atutu utoasusu nnwogharị nke Noam Chomsky wee mee ya. Na nchocha a, a choputara na mgbanwe putara n'olu Oka di ka o si puta n'olu Igbo Izugbe. A choputakwara na ufodu irighiri okwu di na ndoko omimi na-apu na ndoko elu nke ahiriokwu n'ih i nnwogharị nke ahiriokwu ahụ gabigara. Nchocha a ga-abara otutu ndi uru, o kachasi ndi amumamu utoasusu Igbo. Nwa nchocha na-atukwazi aro ka e were usoro utoasusu nnwogharị lebakwuo anya n'olu asusu Igbo di iche iche iji bawanye ngwa omumu asusu Igbo.

Okwu Mmalite

Nchöcha a lebara anya na mwepu di iche iche na-aputa n'olu Oka site n'usoro utasusu nnwogharị. Utasusu nnwogharị bu usoro nseke asusu nke na-egosi mmekorita di n'etiti ihe a chorö ikwu na etu e si kwuo ya. O na-eme nke a site n'inyocha etu asusu si aga n'uburu mmadu, etu e si chigharia ya n'uburu na etu e si suo ya. Usoro utasusu a na-emetuta aka na mmekorita di n'etiti asusu na uburu mmadu. O na-agakwa n'ihu kwaa etu otu mkpurukwu ma o bu nkebiokwu si buru ahirikwu zuru ezuru site n'iziputa ogo ndoko omimi nke mkpurukwu ma o bu nkebiokwu ahụ.

Usoro utasusu a na-eme nseke ya site n'iziputa ogo ndoko omimi na ogo ndoko elu nke ahirikwu. Ogo ndoko omimi bu ebe o na-iziputa etu e si chigharia asusu n'uburu tupu a suo ya ebe ogo ndoko elu bu etu e si suo ya. N'usoro utasusu nnwogharị, e nwere udi nnwogharị di iche iche ma na nchöcha a, a ga-iziputa naanị etu mwepu si aputa n'olu Oka. Mwepu bu udi nnwogharị nke na-eme ka mkpurukwu ma o bu nkebiokwu dibu na ndoko omimi ahirikwu ghara iputa na ndoko elu nke otu ahirikwu ahụ. Na nchöcha a, e ziputara ma kwaa udi mwepu di iche iche ma wekwara ezi omuma atu kwaa ndoko elu na ndoko omimi nke ahirikwu. A gbasokwara usoro ikanye akara udaolu nke odinala wee ziputa omuma atu n'olu Oka.

Ntulegharị agumagu

Ebe a ka a ga-enye nkwa ndi odee di iche iche nyere gbasara asusu, olu ndi, utasusu, nnwogharị, mwepu na atutu utasusu nnwogharị.

Asusu bu umi ntugharị uche mmadu na ibe ya. Mmadu isape anya mara ihe na-aga n'üwa na mgbe o ji aga anaghi adi mfe ma e jighi asusu (Umeodinka na Ugochukwu, 2016). Ya bu na asusu bu uzö mmadu na ibe ya hibere ha si enwe mmekorita. N'ihie nke a, Anagbogu, Mbah na Eme (2010) na-ahü ya ka uzö mmadu weputara ha ga-eji na-enwe mmekorita, na-ekwuputa echiche na ebumnobi ha, ochichö na ihe ndi ozö site n'okwu onu ma o bu ederede. Ofomata (2012) na-ekwu na o buru na asusu adighi, mmadu na mmadu ibe ya inwe mmekorita ga-ahia nnukwu ahü, na o bu asusu ka e ji eme ihe dum mmadu na ibe ya na-eme.

Seinde (1985) na-ekwu na asusu bu ihe kacha mkpa na mmekorita mmadu na ibe ya. Prasad (2014) na-ahukwa asusu ka usoro nzirita ozi site n'okwu onu ma o bu ederede. Ofogebu (2008) na-ahutakwa ya di ka uzö naanị mmadu na ibe ya si enwe mmekorita.

Umeodinka (2020) gara n'ihu na-ekwu na asusu di ka uzö mmadu mebere ya na ibe ya ga-eji na-iziputa ebumnobi na ochichö ha site n'üdaasusu nke e ji njiakpo emeputa. Site na nkwa ndi a, a ga-ahü na asusu bu mmadu nwe ya na o bughi anu ohia. Asusu anokataghi di, o nwere ndi mebere ya (Umeodinka, 2020). Asusu bukwaga ngwa nzirita ozi, o nwere ike buru n'udi akara ma o bu odimara, mana ihe kacha puta ihe bu na onye e zigaara ozi nuru ma ghota ozi e ziri ya (Akabogu, 2019). Na nkwa nke ya, Anozie (1999) na-akwa na asusu di ka uda sitere n'olu mmadu nwere nghota mgbe ogan okwu di iche iche meghariri ahü n'uzö di iche iche. Crystal (1971) na-akwakwa ya di ka uda olu mmadu a haziri ahazi n'udi odimara nke abughi

ebumpüta üwa mmadü n'onwe ya mebere e ji aköwapüta echiche site n'okwu önu ma ö bu edemede.

Fromkin, Rodman na Hyams (2011) na-eme ka anyi mata na mgbe ö büla mmadü na ibe ya biaköro önu, ma ha akpara nkata, ma ha aluru ögu, na ha ga-ekwuriri okwu. Ha gara n'ihu na-ekwu na anyi bi n'üwa asusu. N'igosi mkpa asusu di, ha tütütara otu agburu di n'Afrika ndi ejighi nnwa a muru öhuu kpöro ihe, ha anaghi agunye ya na mmadü ganye na o bido kwube okwu. N'ime asusu di iche iche a na-asu n'üwa, e nwere olu di iche iche e ji asu ya. A bia n'asusu Igbo, e nwere olu asusu di iche iche nke gunyere: olu Öka, olu Önichä, olu Izii, olu Ezeagu, olu Nsuka, olu Owere, olu Asaba. Hudson (1980) na-ekwu na olu asusu malitere na Grik mgbe e nwere ötütü olu di iche iche e ji asu klasikal Griis. Olu ndi a niile digbado iche n'üdi mkpuruokwu ma n'ahiriookwu. Canochan na Iwuchukwu (1963) n'ime Ndimele (2016) na-eleba anya na mgbanwe a na-enwe n'asusu di ka ö di n'asusu ö büla. Di ka ha siri chöputa, okwu a bu "ahü" n'Igbo izugbe ka ndi Öka na-akpo "aru", na-akpo ya "ashu" n'Asaba, "esu" n'Abö (akuku Delta) na "ehyu" n'Agbö. N'ih i nke a ka Hornby (1974) ji ahü olu asusu di ka üdi asusu nwere ötütü okwu e depütara n'usoro na mkpöputa, otu ndi bi n'akuku obodo ji akparita üka. Ezeumüdo (1985) na-aköwa ya di ka olu ndi ahü digasi iche iche mba di iche iche ji asu otu üdi asusu. Ö gara n'ihu na-ekwu na ö bugh i otu olu ka e ji asu asusu, kama na ö bu olu ndi a ka e ji amata mba di iche iche. Anözie (1999) na-akpo ya olu asusu ma na-aköwa ya di ka asusu ndi ime obodo nke mkpöputa okwu ya nwere ötütü ndiche n'okwu e depütara n'usoro nke ndi na-asu ya biköro önu n'otu ogbe. Asusu ö büla nwere ütoasusu.

Ütoasusu bu ömümü gbasara mkpuruokwu na iwu na-achikwa mmebe mkpuruokwu na mmekörüta di n'etiti mkpuruokwu na ibe ya n'ahiriookwu. Hartwell (1987) na-ekwu na ütoasusu bu usoro doro anya e si etinye mkpuruokwu nke asusu n'ahiriookwu, iji nye nghöta a chöro. Ö na-ekwukwa na ö bu alaka sayensi asusu na-eleba anya na nköwa, nseke na mmebe usoro iwu nke asusu. Neuleib n'ime Hartwell (1987) na-ekwu na ütoasusu bu usoro a haziri ahazi nke ndi nwe asusu ahü maara n'onwe ha.

Richards (2020) na-ekwu na ütoasusu bu usoro iwu a haziri ahazi e ji emebe ahiriookwu nke metütara aka n'ömümü nkejiasusu di iche iche, tensi, nkebiokwu na nkebiahir i. Site na nköwa Richard (2020), a ga-ahü na ütoasusu metütara aka n'ih e niile gbasara asusu di ka ngwa nzirita ozi. Ö bu n'ih i nke a ka Hirai (2010) n'ime Richard (2020) ji ekwu na ütoasusu bu üzo e si ahazi ahiriookwu ma si na ya mebe asusu di mma. Üfödu ndi odee hütakwara ütoasusu di ka atütü nke a na-agbaso were emebe asusu. Ndi di ka Gerot na Wignal (1994) na-ekwu na ö bu atütü asusu nke na-egosi usoro e si achikwa asusu.

Scott (1999), n'uche nke ya na-ekwu na ö bu nseke ahiriookwu nwere nghöta. Ur (1991) na-ekwu na ö bu mmebe mpütara nke sitere na njikö mkpuruokwu di iche iche. Crystal (2004) bu onye nyere nköwa puru iche, ö na-ekwu na ütoasusu bu üzo e si aköwapüta mmetüta obi site n'usoro ödidi asusu. Nköwa Chomsky (1957) gbasara ütoasusu puru iche. Ö na-ekwu na ütoasusu bu amumamu zuru oke n'onwe ya n'enweghi ngwakönye amumamu nghöta n'ime ya. Ö gara n'ihu na-aköwa ütoasusu di ka usoro iwu, ükpuru, na mmebere asusu.

Site na nköwa ndi odee ndi a, a ga-ahü na utoasusu metutara aka n'usoro mmebe okwu na ahiriokwu. O na-egosikwa usoro asusu nwere ike isi meputa nghota di adi. A na-ahutakwa nnwoghari di ka mgbanwe odidi ahiriokwu n'emetughi aka na mputara ya. E nwekwara ike site na nnwoghari mebe mkpuruokwu ndi ozo di iche iche. O bu ya mere Bolton (1982) ji ekwu na usoro utoasusu kennwoghari nke Chomsky mebere bu nke nwere iwu e ji emebe ahiriokwu ohuru na o bughu maka itucha ahiriokwu di adi. O na-ekwukwa na o nwere iwu e ji agbanwe ahiriokwu ka o si n'otu udi banye n'udi ozo (si n'ahiri nkwe banye n'ahiri nju ma o bu site n'ahiri mfe banye n'ahiri mgbagwo). O bu nnwoghari na-eme ka mmekorita di n'etiti ahiriokwu ndi a doo anya. E nwekwara ike igbanwe otu akuku ahiriokwu site n'ibughari onodu isi ahiri, nnara na orite n'ahiriokwu. O dikwa mkpa ka a mata na mbughari na mgbanwe ndi a bu na ndoko omimi nke ahiriokwu ka ha na-aputa ihe.

Udemmadu (2014) na-ahuta ndoko omimi di ka akuku utoasusu ebe a na-egosiputa ihe niile mere ka ekwurekwu nwee nghota zuru oke. Mbah na Mbah (2014) na-akowa ndoko omimi di ka ebe a na-egosiputa mkpuruokwu na mgbakwunye utoasusu mejuputara ahiriokwu na mbido ya. Tomori (1977) na-ahü ya ka ndoko na nghota omimi nke ahiriokwu. Anagbogu, Mbah na Eme (2010) choputara na ndoko omimi bu akuku utoasusu ebe ihe niile na-eme ekwurekwu ka o nwee nghota na-aputacha ihe. N'ihü nke a, a ga-asü na ndoko omimi bu akuku ahiriokwu zoro ezo, a naghü ahü ya anya kama o di n'uche tupa e kwuputa ya.

N'inye nköwa nnwoghari nke oma, Mbah na Mbah (2014) na-ekwu na nnwoghari gunyere ibughari okwu ma o bu mkpuruokwu site n'otu akuku ahiriokwu gaa n'akuku ozo. Nnwoghari nwere ike ibu iwepu ma o bu ibughari ihe di na ndoko omimi ahiriokwu ma mee ka o ghara iputa ihe ma o bu gaa n'akuku ozo oge a na-akpoputa ahiriokwu ahü. Nnwoghari bukwa mgbanwe gburugburu nke mere ka ihe ahü nwee onodu ka mma ma o bu baa uru nke ukwu (Emenanjo, 1978). Site na nköwa ndi a, a ga-asü na nnwoghari bu udi mgbanwe na-aputa na ndoko omimi ahiriokwu nke metutara aka n'usoro ndoko na usoro nghota ahiriokwu.

Mwepu bu udi nnwoghari ebe a na-ewepu ufodu mpaghara di na ndokookwu. Ndimale (1999) na-ahuta "mwepu" di ka usoro e si ewepu mkpuruokwu ufodu oge a na-enwe mgbanwe ma o bu nnwoghari. Mbah na Mbah (2014) na-ahuta ya di ka mgbanwe n'utoasusu nke na-eme ka okwu dibu na ndoko omimi ahiriokwu puo, ma mee ka o ghara iputa ihe na ndoko elu ahiriokwu ahü. Ha choputara ntimiwu mwepu site na mbughari nnara na orite, na mwepu site n'oyiyi nke metutara mkpoha na ngwaa. Agbedo (2000) na-ahuta ya di ka iwepu akuku ufodu na ndoko omimi. Anagbogu, Mbah na Eme (2010) na-ewebata mgbanwe onodu nnara na orite, ebe Agbedo (2000) na-agbakwunye nkebiahiri kenkowa di ka ihe so n'otu n'ime mwepu e nwere.

Nwala (2004) na Anagbogu na ndi ozo (2010) kwekoritara na mgbanwe onodu nnara na orite bu nke metutara mgbanwe n'onodu nnara na nnaputa.

Atutu nchöcha

Atutu Utoasusu Kennwoghari bu Chomsky weputara ya n'afö 1957 site na mbiputa akwukwo nchöcha ya o kporo *Syntactic Structures* n'asusu Bekee. Atutu a bu usoro utoasusu nke

gbasoro usoro utoasusu kenkebiokwu ma gaa n'ihu lebaa anya na mgbanwe di iche iche na-adaputa n'asusu tupu a suo ya. O bu nke a mere e ji ahuta usoro utoasusu a di ka nke na-arutu aka na mmetuta uburu na asusu. Nke a bu n'ihu na o na-atu omimi ichoputa ihe ndi gabigara mgbe uburu na-achighari asusu. Tupu usoro atutu a aputa ihe, ahiriokwu na-enwe naani alaka abuo: omee na ihe o mere. Agbedo (2000) na-ekwu na usoro utoasusu kenkebiokwu ezughi oke n'ihu na o nweghi ike ikowa ihe ndi mebere ahiriokwu na udi ahiriokwu o bu nke oma. Iji maa atu, usoro utoasusu a enweghi ike ikwu na ahiriokwu bu okwu ihu ma o bu okwu azu.

Mbah (2006) mere ka a mata na nnwogharị na-akowa mmekorita di n'etiti ogo ndoko elu na ogo ndoko omimi. Chomsky n'ime Ndimele (1999) na-ekwu na iji nnwogharị akowa mmebere ahiriokwu, na ahiriokwu ndi mkpuruokwu mebere ha eyiteghi, nwere ike isi n'otu ntala ma nwee nghota yitere onwe ha. Ntala ahiriokwu ndi yitere onwe ha na ndoko elu nwere ike isite n'ahiriokwu di iche iche.

Kolln na Funk (1998) na-ekwu na amumamu gbasara utoasusu nwuuru oke oku site n'usoro utoasusu kennwogharị. Ha na-ekwukwa na usoro utoasusu a chorọ ikpughe ihe niile zoro ezo n'asusu site na ntucha ogo ndoko elu na ndoko omimi nke ahiriokwu. O bukwa atutu kacha mma e ji akowa ahiriokwu nke asusu n'ihu na o na-egosiputa ihe niile zoro ezo e ji mebe ahiriokwu ahụ. Di ka Williams (1999) siri dee, Chomsky (1957) ji usoro utoasusu kennwogharị wee dochie usoro utoasusu kenkebiokwu n'ihu na o nweghi ike inye ezi nkowa gbasara asusu. Usoro utoasusu kennwogharị n'oge mbu di mfe n'ikowa asusu, o nyekwaziri uzọ di iche iche e nwere ike isi ghota asusu. Ma ka oge na-aga, o dighizi mfe etu e chere na o di. Nke a butekwara mputaraukwu na nkowa ahiriokwu. Chomsky (1965) gbalikwara ime atutu a ka o di mfe, o mere ka o buru atutu nsinuche nke mere ka o buwanye ibu ma hia nnukwu ahụ. Williams mere ka a mata na mbu niile Chomsky (1965) gbara enweghi nke nyere aka n'ibelata nsogbu atutu a n'ihu na o kweghi na o ga-ewepu ogo ndoko omimi ahiriokwu nke bu isi a huru kwaba okpu n'atutu usoro utoasusu kennwogharị ma bukwara ihe bulitere nsogbu ya niile.

Ntucha Nchoputa

N'ebe a ka a ga-eleba anya kpom kwem n'udi mwepu di iche iche na-aputa n'olu Oka ma wekwara ezi omuma atu tulekorita ya na Igbo izugbe. Mwepu bu udi nnwogharị nke na-ebute ndapu ufodu mkpuruokwu oge a na-achighari asusu n'uburu. O bu udi nnwogharị na-adaputa n'utoasusu nke na-eme ka okwu dibu na ndoko omimi nke ahiriokwu ghara iputa na ndoko elu nke ahiriokwu ahụ, site n'iwepu otu mkpuruokwu, nkebiokwu ma o bu otu mpaghara ahiriokwu. Ahiriokwu na-aputa n'udi otu mkpuruokwu ma o bu nkebiokwu ma na-eziputakwa nghota a chorọ.

Udi mwepu anọ ndi a putara ihe n'olu Oka:

- Mwepu site na ntimiwi
- Mwepu site n'oyiyi
- Mwepu site na mbugharị nnara na orite
- Mwepu site n'onodu amaghị onye

A ga-ewezi ha otu otu.

Mwepu site na ntimiwu

Nke a metutara iwepu nnochiaha onye nke abuo. O nwere ike bu ru mkpoolu ma o bu ubara. N'ebe a, ihe di na ndoko omimi anaghi adi na ndoko elu mana mputara ya na-adaba n'iwu utasusu ma na-enyeka nghota zuru oke. O bu naani ihe e mere n'ahirio kwu ahụ ga-aputa ihe na ndoko elu ya.

Omuma atu:

1a: Olu Oka: O ghà-abia táatà. (ndoko omimi)

Olu Izugbe: O ga-abia taa. (ndoko omimi)

1b: Olu Oka: Bia táatà. (ndoko elu)

Olu Izugbe: Bia taa. (ndoko elu)

2a: Olu Oka: O ghà-èjéfvé échi. (ndoko omimi)

Olu Izugbe: O ga-apu echi. (ndoko omimi)

2b: Olu Oka: Jéfvé échi. (ndoko elu)

Olu Izugbe: Puo echi. (ndoko elu)

N'omuma atu ndi a, a ga-achoputa na e wepu ru nnochiaha ndi malitere ahirio kwu na ndoko omimi ma wepu kwa nnyemaka ngwaa na-eso ya iji mebe ntimiwu.

3a: Olu Oka: Nweke, fuo nkáà. (ndoko omimi)

Olu Izugbe: Nweke, puo ebe a. (ndoko omimi)

3b: Olu Oka: Fuo nkáà. (ndoko elu)

Olu Izugbe: Puo ebe a. (ndoko elu)

N'omumaatu 3b, e wepu ru isahiri bu Nweke na ndoko elu.

Mwepu site n'oyi

Mgbe nkebiokwu abuo yitere onwe ha putara ugboro ugboro n'ahirio kwu, a na-ewepu nke kwesiri ekwesiri iji mee ka kwunkwukwa ghara ibata n'ahirio kwu. E nwere udi mwepu site n'oyi abuo, ha bu:

- Oyi nkebiokwu kemkpaha
- Oyi nkebiokwu kengwaa

Oyi nkebiokwu kemkpaha

Mgbe otu mkpọaha na-arụ ọrụ dị ka isiahiiri ma ọ bụ nnara, a na-ewepụ ndị kpe azụ na ha. A na-ewepụ nkebiokwu kemkpọaha gbara nje n'ime ahiriokwu. A na-eme nke a iji belata kwunkwukwa.

Omuma atụ:

4a: Olu Oka: Chinenye jèlù áfviá góté ọgọdụ, àkpà nà ákpukpọ ọkpà. (ndokọ elu)

Olu Izugbe: Chinenye gara ahia zuta akwa, akpa na akpukpọ ukwu. (ndokọ elu)

Na ndokọ omimi, ahiriokwu a bụ ahiriokwu anọ mana iji wepụ kwunkwukwa, e wepuru nkebiokwu kemkpọaha ma dekota ha ọnu ha buru otu ahiriokwu.

Na ndokọ omimi, ahiriokwu a putara ahiriokwu ndi a n'olu Oka:

4b: Chinenye jèlù áfviá.

Chinenye gòtèlì ọgọdụ.

Chinenye gòtèlì àkpà.

Chinenye gòtèlì ákpukpọ ọkpà.

N'olu Izugbe, ọ ga-aputakwa ahiriokwu ndi a:

Chinenye gara ahia.

Chinenye zutara akwa.

Chinenye zutara akpa.

Chinenye zutara akpukpọ ukwu.

5a: Olu Oka: Chinwendu wulu àrụ, téé údé, ùlìọnu nà ọtánjélé. (ndokọ elu)

Olu Izugbe: Chinwendu sara ahụ, tee ude, uri ọnu na ọtanjere. (ndokọ elu)

Na ndokọ omimi, ahiriokwu a bụ ahiriokwu anọ e deko ọnu. Lee ha n'olu Oka:

5b: Chinwendu wulu àrụ.

Chinwendu tèlù údé.

Chinwendu tèlù ùlìọnu.

Chinwendu tèlù ọtánjélé.

N'olu Izugbe, ọ ga-abukwa ahiriokwu ndi a:

Chinendụ sara ahụ.

Chinwendü tere ude.

Chinwendü tere uli ọnụ

Chinwendü tere ọtanjere.

Oyiye nkebiokwu kengwaa

Mgbe e nwere mkpọaha bụ ahaukwu na ndokọ elu, ọ na-egosi na e wepụrụ otu nkebiokwu kengwaa ma chikọta ha ọnụ ha bụrụ otu ahiriokwu. Nke a na-apụtakarị ihe n'ahiriokwu abụọ ma ọ bụ karịa ha nhatanha.

Ọmụma atụ:

6a: Olu Ọka: Obi nà Ada vùlù ívù. (ndokọ elu)

Olu Izugbe: Obi na Ada buru ibu. (ndokọ elu)

N'ọmụma atụ ndị a, a ga-ahụ na ahiriokwu a bụ ahiriokwu abụọ ha nhatanha e dekwere ọnụ. Lee ndokọ omimi ya n'olu Ọka:

6b: Obi vùlù ívù.

Ada vùlù ívù.

Lekwa ndokọ omimi ya n'olu Izugbe:

Obi buru ibu.

Ada buru ibu.

N'ahiriokwu ndị a, a ga-ahụ na e wepụrụ otu nkebiokwu kengwaa “buru ibu” nke mere ka ahiriokwu ndị ahụ bụrụ otu ahiriokwu.

Lekwa ọmụma atụ ndị ọzọ:

7a: Olu Ọka: Akụ nà ụkwà fvụ ífvé ólílí. (ndokọ elu)

Olu Izugbe: Akị na ụkwa bụ ihe oriri. (ndokọ elu)

Lee ndokọ omimi ha n'olu Ọka:

7b: Akụ fvụ ífvé ólílí.

Ụkwa fvụ ífvé ólílí.

Lekwa ha n'olu Izugbe:

Akị bụ ihe oriri.

Ụkwa bụ ihe oriri.

Mwepu site na mbughari nnara na orite

Mgbe a na-ebughari nnara na orite, a na-ewepu mbuuzo di na ndoko omimi ahiriokwu ahụ. Nke a na-aputakari ihe mgbe “maka”, “banyere” na “gbasara” na-arụ orụ ka mbuuzo.

Omuma atụ:

8a: Olu Oka: Ó dèlì létà gbàsálù ọyíá. (ndoko omimi)

Olu Izugbe: O dere leta gbasara enyi ya. (ndoko omimi)

8b: Olu Oka: Ó deli ọyí á létà. (ndoko elu)

Olu Izugbe: O deere enyi ya leta, (ndoko elu)

N’ebe a, nnara (leta) gbanwere onodu ya, na-esote ngwaa, ebe orite (enyi ya) na-esotezi nnara (leta)

9a: Olu Oka: O gòtèlì ìyèrì màkà àdìá (ndoko omimi)

Olu Izugbe: O zutara iyeri maka ada ya (ndoko omimi)

9b: Olu Oka: O gòtèlì àdìá ìyèrì (ndoko elu)

Olu Izugbe: O zutaara ada ya iyeri (ndoko elu)

Mwepu site n’onodu amaghi onye

N’ebe a, a na-ewepu nnochiaha a maghi onye o bu na ndoko elu. Nnochiaha ahụ na “nwere” na-agako n’ahiriokwu n’olu Izugbe ebe ya na “nwelu” na-agako n’olu Oka.

Omuma atụ:

10a: Olu Oka: Ó nwèlù ákwù dū n’úbì. (ndoko omimi)

Olu Izugbe: O nwere akwu di n’ubi. (ndoko omimi)

10b: Olu Oka: Akwù dū n’úbì. (ndoko elu)

Olu Izugbe: Akwu di n’ubi. (ndoko elu)

11a: Olu Oka: Ó nwèlù nwókè bú nká à. (ndoko omimi)

Olu Izugbe: O nwere nwoke bi ebe a. (ndoko omimi)

11b: Olu Oka: Nwókè bú nká à. (ndoko elu)

Olu Izugbe: Nwoke bi ebe a. (ndoko elu)

N'omümaatü 10 na 11, e wepürü nnöchiaha 'O' na ngwaa 'nwelu/nwere'

Nchiköta Nchöputa Nchöcha

Nchöcha a nke isiokwu ya bụ “Mwepü n'olu Öka site n'Usoro Ütoasüsü Nnwoghari” abiala n'isi njedebe. Site na nchöcha a, a chöputara üdi mwepü anö n'olu Öka, ha bụ: mwepü site na ntimiiwu, mwepü site n'oyiyi, mwepü site na mbughari nnara na orite na mwepü site n'önödu amaghì onye. Na mwepü site na ntimiiwu, a köwara ma zipüta etu otu mkpürükwu ma ö bụ nkebiokwu si burü ahiriokwu zuru ezu site n'izipüta ogo ndokö omimi ya. E zipütakwara etu e si emebe ntimiiwu site n'iwepü mkpürükwu üfödu n'ahiriokwu. Mwepü ndi a anaghikwa ewepü nghöta di n'okwu. Na mwepü site n'oyiyi, a chöputara na ö di agba abüö, ha bụ: mwepü nkebiokwu kemköaha na mwepü nkebiokwu kengwaa. Na mwepü nkebiokwu kemköaha, e zipüta ma köwaa etu ötüü ahiriokwu si burü naanì otu ahiriokwu na ndokö elu site n'iwepü mkköaha di n'isi ahiri. Etu a ka ö dikwa na mwepü nkebiokwu kengwaa. A na-eme nke a iji wepü kwunkwukwa n'okwu. Na mwepü site na mbughari nnara na orite, e zipüta etu e si wepü mbuüzö di na ndokö omimi ahiriokwu nke mere ka orite nödu n'isi ahiri ma ö bụ n'etiti na ndokö elu. Mwepü site n'önödu amaghì onye bukwa nke e ji ezi atü wee köwapüta. N'ebe a, e zipüta etu e si ewepü nnöchiaha amaghì onye ö bụ na ndokö elu nke ahiriokwu. Mwepü a anaghikwa emetü nghöta di n'okwu.

Mmechi

E mere nchöcha a iji gosipüta etu mwepü si apüta ihe n'olu Öka. O lebara anya na mwepü n'olu Öka site n'usoro Ütoasüsü Nnwoghari. Nchöcha a gbaliri n'itupüta üzö di iche iche mwepü si apüta n'olu Öka ma zipütakwa önödu ndokö omimi na ndokö elu ndi dabeere na nnwoghari mwepü.

Na nchiköta, nchöcha a mejupüta ebumnobi ya nke bụ izipüta üdi mwepü di iche iche na-adapüta n'olu Öka site n'igbaso usoro ütoasüsü nnwoghari. A na-atükwazi aro ka ndi ö na-amasi ime nchöcha n'ütöasüsü Igbo, were usoro ütoasüsü nnwoghari nyochaa ölu asüsü di iche iche iji chöputa üzö ölu asüsü ahü si püö iche n'olu asüsü ndi özö.

Edensibia

Agbedo, C. U. (2000). *General Linguistics: An Introductory Reader*. Nsukka: ACE Resources Consult.

Akabogu, C. H. (2019). Etu iji okwu Igbo asü asüsü si egosi ebe onye si n' *Odezuruigbo*. Vol. 3 No 1. Agulu: Thinkers Publishers.

Anagbogu, P.N., B.M. Mbah & C.A. Eme (2010). *Introduction to Linguistics*. Awka: Amaka Dreams.

Anozie, C.C. (1999). *Lingwistiiki Sayensi Asusu*. Nsukka: Fulladu Publishing Company.

- Bolton, W. F. (1982). *A Living Language: The History and Structure of English*. Random House.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Chomsky, N. (1975). *Reflections on Language*. New York: Pantheon.
- Crystal, D. (1971). *Linguistics*. Maryland: Penguin Books Inc.
- Crystal, D. (2004). *The Language Revolution*. MA: Polity Press. E wetere na <https://www.journals.eouinoupub.com>. 20/02/2022
- Emenanjo, E.N (1978). *Elements of Modern Igbo Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.
- Ezeumudo, M. O. (1985). *Nchiköta Ömümü Asusu Igbo*. Onitsha: Kawuriz and Manilas Publishers.
- Fromkin, V, Rodman, R. & Hyams, N. (2011). *An Introduction to Language*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Hartwell, P. (1987). *Grammar, Grammars and the Teaching of Grammar. A Sourcebook for Basic Writing Teachers*. New York: Random House.
- Hornby, A. S. (1974). *Oxford Advanced Learners Dictionary of Current English*. Oxford University Press.
- Hudson, R. A. (1980). *Sociolinguistics*. Oxford: Cambridge University Press.
- Kolln, M. & Funk. R. (1998). *Understanding English Grammar*. Allyn and Bacon.
- Mbah, B. M. & Mbah, E. E (2014). *Atutu Amumamu Asusu*. Enugu: University of Nigerian Press.
- Mbah, B. M. (2006). *GB Syntax: Theory and Application to Igbo*. Enugu: St. Jon- Afam Publications.
- Ndimele, O. M. (1999). *A First Course on Morphology and Syntax*. Port Harcourt: Emhai Printing and Publishing.
- Nwala, M. A. (2004). *Introduction to Syntax: The Student's Guide*. Abakaliki: Wisdom Publishers.
- Ofoegbu, C. O. (2008). *Syntax: An Introductory Text*. Enugu: Malchpag publishers.
- Ofomata, C. E. (2012). *Omenala na Odinala ndi Igbo*. Enugu: Format Publishers.
- Ozo-Mekuri, N. (2016). *Convergence: English and Nigerian Languages. Festschrift for Munzali A. Jibril*. Port Harcourt: M & J Grand Orbit Communications ltd & Emlai Press.
- Prasad, T (2014). *A Course in Linguistics*. New Delhi: PHI Wearing publishers.

- Richard, N. (2020, Aug, 26). English Grammar: Discussions, Definitions, and Examples. E wetere na <https://www.thoughtco.com/whatisgrammar-1690909>. 20/02/2022
- Scott, T. (1999). *How to Teach Grammar*. England: Pearson Education.
- Seinde, A. (1985). *Literary Appreciation*. Ibadan: Onibonoje Press and Book Industry Nig.
- Tomori, S. H. (1977). *The Morphology and Syntax of Present-Day English*. Ibadan: Heinemann Educational Books.
- Udemmadu, T. (2014). Nkuzi Sintaks na Ngalaba Amumamu Igbo, Afrika na Nzikorita Ozi, Mahadum Nnamdi Azikiwe, Oka.
- Umeh, I. N. (2018). Mwepu n'Utoasusu Asusu Igbo n'Odezurigbo. *An International journal of Igbo, African and Asian Studies*. Vol.1. 107-119.
- Umeodinka, A. & Ugochukwu, C. (2016). Asusu Igbo di ka Ngwa Ahia n'Odezuruigbo. *An International journal of Igbo, African and Asian Studies* 1st edition.
- Umeodinka, A. U. (2020). *Introduction to Contrastive Analysis*. Awka: Divine Press.
- Williams, J. D (1999). *The Teacher's Grammar Book*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.